

וירא תשעד: שני הממדים של ההתגלות

הראשונים התחבטו בשאלה כיצד להסביר את התגלות ה' לבני אדם. אם נאמר שהנביא רואה ראייה של ממש, עולה שאלת ההגשמה במלוא תקפה, הרי לקב"ה אין גוף ואין דמות הגוף. אם נאמר שהנביא אינו רואה בעיניו, אלא ראייה "שכלית" בכלי המחשבה והדמיון, עולה השאלה מנין הודאות שההתגלות היא התרחשות ממשית ולא הזיה במוחו של האדם.¹ הגאונים פתרו את הבעיה על ידי מיצוע בין שני הקטבים. הנביא אכן רואה ראייה ממשית, ומה שהוא רואה הוא אור, שנברא על ידי הקב"ה לצורך הנבואה. בלשון הגאונים זהו "הכבוד הנברא" או "האור הנברא",² ובלשון ימינו היינו אומרים – נביא רואה ממש, אבל "רואה סרט". בהפקת הקב"ה ובבימויו.

נציע כאן פתרון שאינו ממצע בין שני הקטבים אלא מקיים את שניהם, ובעזרתו נקרא את פרקי ההתגלות לאברהם וללוט בתחילת הפרשה, באופן שיפתור כמה מן הקשיים הפרשניים והרעיוניים, העולים מפשטי המקראות. הדרך הנוחה ביותר להבהיר את דברינו היא לקרוא את הפרק בתשומת לב, וכך נעשה, על אף שהדבר יגרום להאריך מעבר לרגיל בדפים אלו.

וַיֵּרָא אֵלָיו ה' בְּאֵלֵי מִמְרָא וְהוּא יֹשֵׁב פֶּתַח הָאֵהָל כְּחֹם הַיּוֹם:

ה' שאין לו גוף ואין לו דמות הגוף נגלה לאברהם ב"השגה שכלית" או בלשון חכמים: "באובנתא דליבא",³ בהבנת הלב, שאין בה שום ממשות גשמית.⁴

וַיֵּשָׂא עֵינָיו וַיֵּרָא וְהִנֵּה שְׁלֹשָׁה אַנְשִׁים נֹצְבִים עָלָיו וַיֵּרָא וַיֵּרֶץ לְקִרְאָתָם מִפֶּתַח הָאֵהָל וַיִּשְׁתַּחוּ אַרְצָה:

בניגוד לאמור בפסוק הראשון, שלש דמויות אנושיות של ממש הגיעו אל אברהם. הם נראו והתנהגו כבני אדם לכל דבר וענין. כדאי לשים לב לכך שהמונח "מלאכים" אינו נזכר בפרק זה כלל.⁵

וַיֹּאמֶר אֲדֹנָי אִם נָא מְצֹאֲתִי חֵן בְּעֵינֶיךָ אֵל נָא תַעֲבֹר מֵעַל עֲבֹדְךָ:

קיימת מחלוקת בין המפרשים התלויה גם בניקוד המלה א-דני, אם אברהם פונה לה' כדי שלא יעבור מעליו בעת שהוא עסוק בהכנת אורחים, הוא שהוא פונה לאורחים ומבקש שלא יעברו ממנו.⁶ לנוכח העובדה שגם לוט פנה בסגנון דומה אל האורחים, סביר לומר שהפניה אדני היא פניה לאורחים - לשון חול. אבל העובדה שאברהם מתדיין בהמשך עם ה' ופונה אליו דווקא בשם א-דני, מסייעת לגישה השניה. בכל אופן, בפסוקים הבאים נפנה אברהם לטפל באורחיו כבאורחים בשר ודם:

יִקַּח נָא מַעֵט מִיָּמִים וַיִּרְחֲצוּ רַגְלֵיכֶם וְהִשְׁעֵנוּ תַּחַת הָעֵץ: וְאִקְחָה פֶתַח לֶחֶם וְסִעְדוּ לְבָכֶם אַחַר תַּעֲבְרוּ כִּי עַל כֵּן עֲבַרְתֶּם עַל עֲבָדְכֶם וַיֹּאמְרוּ כֵּן תַעֲשֶׂה פֶּאֶשֶׁר דִּבַּרְתָּ: וַיִּמְהַר אַבְרָהָם הָאֵהָלָה אֶל שָׂרָה וַיֹּאמֶר מִהְרֵי שְׁלֹשׁ סָאִים קָמַח סֹלֶת לֹשִׁי וְעֵשִׂי עֲגוֹת: וְאֵל הַבְּקָר רֶץ אַבְרָהָם וַיִּקַּח בֶּן בְּקָר רֶךָ וְטוֹב וַיִּתֵּן אֶל הַנֶּעֶר וַיִּמְהַר לַעֲשׂוֹת אֹתוֹ: וַיִּקַּח חֲמָאָה וְחֵלֶב וּבֶן הַבְּקָר אֲשֶׁר עָשָׂה וַיִּתֵּן לַפְּנִיָּהם וְהוּא עֹמֵד עֲלֵיהֶם תַּחַת הָעֵץ וַיֵּאכְלוּ:

עד כאן מתואר הטיפול של אברהם אבינו באנשים האורחים.

וַיֹּאמְרוּ אֵלָיו אֵיךְ שָׂרָה אֲשֶׁרְךָ וַיֹּאמֶר הִנֵּה בְּאֵהָל:

¹ מורה נבוכים א' ד-ה.

² רס"ג, אמונות ותדעות, מאמר שני. פירוש נרחב של הרעיון אצל אליעזר שביד, הפילוסופים הגדולים שלנו, הפרק על רס"ג, עמודים 30 - 31

³ מגילה כד ב, תוספות עבודה זרה כח ב, ד"ה שורייני דעינא.

⁴ כפירוש הרמב"ם במורה נבוכים שם.

⁵ כדעת הרמב"ן הסובר שהיתה הופעה ממשית, ולא כדעת הרמב"ם שכל הפרשה היתה במראה הנבואה.

⁶ רש"י לבראשית יח ג, על פי המחלוקת בגמרא שבועות לה ב.

את השאלה הזאת, שנשאלה על ידי רבים: "ויאמרו", שאלו האנשים. השאלה הבאה, נשאלת על ידי יחיד:
וַיֹּאמֶר שׁוֹב אָשׁוּב אֵלַיךָ כַּעַת חַיָּה וְהִנֵּה בֶן לְשָׂרָה אֲשֶׁתְּךָ וְשָׂרָה שֹׁמַעַת פֶּתַח הָאֵהָל וְהוּא אַחֲרָיו:

מקובל להסביר ששאלה זו נשאלה על ידי הגדול שבין האורחים. המלים "ושרה שומעת פתח האהל והוא אחריו" נועדו להסביר כיצד שמעה שרה את הדברים ומעידות שמדובר על שאלה מוחשית, שנשאלה על ידי אחד האורחים.⁷

וְאַבְרָהָם וְשָׂרָה זָקְנִים בָּאִים בַּיָּמִים חֲדָל לְהִיּוֹת לְשָׂרָה אֶרֶח פְּנָשִׁים: וַתִּצְחַק שָׂרָה בְּקִרְבָּהּ לֵאמֹר אַחֲרַי בְּלִתִּי הִיְתֵה לִי עֶדְנָה וְאֲדֹנָי זָקֵן: וַיֹּאמֶר ה' אֶל אַבְרָהָם לְמָה זֶה צִחְקָה שָׂרָה לֵאמֹר הָאֵף אֲמַנָּם אֵלַד וְאֲנִי זָקְנָתִי: הִיפְלֵא מֵה' דְּבַר לְמוֹעֵד אָשׁוּב אֵלַיךָ כַּעַת חַיָּה וְלִשְׂרָה בֶן: וַתִּכְחַשׁ שָׂרָה לֵאמֹר לֹא צִחְקָתִי כִּי יֵרָאֶה וַיֹּאמֶר לֹא כִּי צִחְקָתִי:

הפסוק "ואברהם ושרה זקנים" מפסיק בין פסוקי הדיבור של האורחים, ומעביר באופן מוחלט את השיחה למישור ההכרה האחר, הנפשי. שכן הדובר כאן הוא ה', שנזכר בפסוק הראשון של הפרשה ולא הופיע בשמו מאז הופיעו האורחים. כמו כן, נאמר במפורש ששרה צחקה בקרבה, היינו – שהצחוק לא היה קול מוחשי שנשמע לחוץ, ולכן ניתן להבין שכל הדיון אודות צחוקה של שרה התרחש במישור ההכרה הפנימית הנבואית, ולא בדיבור שבקול, בין האורחים לבין מארחיהם. החזרה על ההבטחה, "שוב אשוב אליך כעת חיה", נחוצה כדי להעביר את ההבטחה מן המישור של השיח הנגלה עם האנשים למישור של ההכרה הפנימית של שמיעת דבר ה'.⁸

וַיִּקְמוּ מִשָּׁם הָאֲנָשִׁים וַיִּשְׁקְפוּ עַל פְּנֵי סָדֹם וְאַבְרָהָם הֵלַךְ עִמָּם לְשִׁלְחָם:

פסוק זה חוזר לתאר את ההתרחשות המוחשית ואת מעשיהם של האורחים. עם הסתלקותם של האורחים, עובר הכתוב לתאר את ההתרחשות בשדה הנבואי, הלא-מוחשי, ופותח בתיאור דברי ה'.

וְה' אָמַר הַמַּכֶּסֶה אֲנִי מֵאַבְרָהָם אֲשֶׁר אֲנִי עֹשֶׂה: וְאַבְרָהָם הָיוּ יְהִיֶה לְגוֹי גְדוֹל וְעַצוֹם וְנִבְרָכוּ בוֹ כָּל גּוֹיֵי הָאָרֶץ: כִּי יִדְעִיתִי לְמַעַן אֲשֶׁר יִצְוָה אֶת בְּנָיו וְאֶת בֵּיתוֹ אַחֲרָיו וְשָׁמְרוּ דְרָגָה ה' לַעֲשׂוֹת צְדָקָה וּמִשְׁפָּט לְמַעַן הָבִיא ה' עַל אַבְרָהָם אֶת אֲשֶׁר דִּבֶּר עָלָיו: וַיֹּאמֶר ה' זַעֲקֵת סָדֹם וְעַמָּהּ כִּי רַבָּה וְחַטָּאתָם כִּי כִבְדָה מְאֹד: אַרְדָּה נָא וְאַרְאֶה הַפְּצַעְקוּתָה הַבָּאָה אֵלַי עֲשׂוּ כָּלָה וְאִם לֹא אֲדַעָה:

כביכול, הפסוקים מתארים התרחשות במישור הא-להי בלבד. אברהם אינו שותף להתדיינות הפנים-א-להית בשאלה אם לשתפו בהפיכת סדום. הפסוק הבא מבהיר את שאירע בדיוק:

וַיִּפְנוּ מִשָּׁם הָאֲנָשִׁים וַיֵּלְכוּ סָדֹמָה וְאַבְרָהָם עֹדְנֹו עֹמֵד לִפְנֵי ה':

ההתרחשות המוחשית הסתיימה בלכת האנשים לסדום, אבל ההתגלות הנבואית לא פסקה, אברהם עודנו עומד לפני ה'. במעמד הזה, נתגלתה לאברהם תכנית החרבתה של סדום. אין צורך לומר שהמסקנה של הדיון הא-להי מומשה. ברור שלאברהם נודע על הפיכת סדום כי כך היה רצון ה', ולכן הפסוקים הבאים יכולים לעבור ישירות לתיאור ההתמקחות של אברהם ופעולתו להצלת סדום:

וַיִּגַּשׁ אַבְרָהָם וַיֹּאמֶר הָאֵף תִּסְפָּה צְדִיק עִם רָשָׁע: ... וַיֹּאמֶר ה' ... וַיַּעַן אַבְרָהָם וַיֹּאמֶר הִנֵּה נָא הוֹאֲלִתִי לְדַבֵּר אֶל אֲדֹנָי וְאֲנִי עֹפֵר וְאֹפֵר ... וַיֹּאמֶר לֹא אֲשַׁחִית בְּעִבּוֹר הָעֲשָׂרָה:

הפסוק האחרון של הפרשיה חותם את ההתגלות שהחלה בתחילת הפרק ב"וירא ה'":

וַיֵּלֶךְ ה' כַּאֲשֶׁר כָּלָה לְדַבֵּר אֶל אַבְרָהָם וְאַבְרָהָם שָׁב לְמִקְמוֹ:

⁷ ראו ראב"ע לפסוק זה.

⁸ ראו מלבי"ם לפסוק זה.

לשם השוואה בין נבואת אברהם לבין לוט, רצוי לקרוא את הפרק הבא, פרק המלאכים בסדום:⁹

וַיָּבֹאוּ שְׁנֵי הַמַּלְאָכִים סְדֹמָה בְּעֶרְבַּ וְלוֹט יָשֵׁב בְּשַׁעַר סְדֹם וַיֵּרָא לוֹט וַיִּקָּם לַקְּרֹאתָם וַיִּשְׁתַּחֲוּ אֲפִים אַרְצָה: וַיֹּאמֶר הֲנֵה נָא אֲדֹנָי סוּרוּ נָא אֶל בֵּית עֲבָדְכֶם וְלִינוּ וְרַחֲצוּ רַגְלֵיכֶם וְהִשְׁכַּמְתֶּם וְהִלַּכְתֶּם לְדַרְכְּכֶם.

שני פרטים עיקריים מבדילים בין ההתגלות לאברהם לבין זו של לוט. ראשית, האנשים נקראים מלאכים, ועוד, שכל ההדברות עם לוט מתרחש רק במישור של השיחה עם האנשים – המלאכים, ואין אף פעם אחת אזכור של פניה ישירה של ה' ללוט.¹⁰ מבחינתו של לוט, המפגש עם האנשים הללו הוא שיא ההתגלות האפשרי, ולכן הוא קורא להם מלאכים. אצל אברהם אבינו, הרגיל בהתגלות ברמה ישירה יותר של מפגש עם ה', מוצגים הללו, שרמת ההתגלות שלהם נמוכה – דמות אנושית מוחשית, הם נחשבים ל"אנשים" ותו לא.¹¹

טָרַם וַיִּשְׁכְּבוּ וְאֲנָשֵׁי הָעִיר אֲנָשֵׁי סְדֹם נֹסְבוּ עַל הַבַּיִת מִנֶּעַר וְעַד זָקֵן כָּל הָעָם מִקְּצָה: וַיִּקְרְאוּ אֶל לוֹט וַיֹּאמְרוּ לוֹ אֵיךְ הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר בָּאוּ אֵלֶיךָ הַלַּיְלָה הוֹצִיָאם אֵלֵינוּ וְנַדְעָה אֹתָם:

גם אנשי סדום הרעים והחטאים ראו שהגיעו אנשים אל לוט, ובכך יש ראייה ברורה שהיתה זו התגלות מוחשית, נראית לעין כל, ולא הכרה נבואית – רוחנית – פנימית, המיועדת להשגתו של הנביא בלבד.

וַיִּשְׁלְחוּ הָאֲנָשִׁים אֶת יָדָם וַיָּבִיאוּ אֶת לוֹט אֲלֵיהֶם הַבֵּיתָה וְאֶת הַדֹּלֶת סָגְרוּ: ... וְאֶת הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר פָּתַח הַבַּיִת הִכּוּ בַסַּנְזָרִים... וַיֹּאמְרוּ הָאֲנָשִׁים אֶל לוֹט ... כִּי מִשְׁחַתִּים אֲנַחְנוּ אֶת הַמָּקוֹם הַזֶּה כִּי גָדְלָה צַעֲקַתְּ אֶת פְּנֵי ה' וַיִּשְׁלַחַנוּ ה' לְשַׁחֲתָהּ: ... וְכִמּוֹ הַשַּׁחַר עָלָה וַיֵּאִיצוּ הַמַּלְאָכִים בְּלוֹט לֵאמֹר ... וַיִּתְמַהֲמַה וַיִּחַזְּקוּ הָאֲנָשִׁים בְּיָדוֹ וּבְיַד אִשְׁתּוֹ וּבְיַד שְׁתֵּי בָנָתָיו בְּחִמְלַת ה' עֲלֵיו וַיִּצְאָהוּ ... וַיִּנְחָהוּ מִחוּץ לְעִיר:

כל מהלך ההפיכה נעשה על ידי המלאכים. הם מעידים על עצמם: "משחיתים אנחנו", ומבהירים את היותם שלוחי ה': "וישלחנו ה' לשחתה". הם גם מבצעים את פעולות הזירוז וההצלה של לוט ומשפחתו.

וַיְהִי כַהוֹצִיָאם אֹתָם הַחוּצָה וַיֹּאמֶר הַמַּלְטָה עַל נַפְשָׁךְ אֶל תְּבִיט אַחֲרַי...

גם כאן, כבפרשת אברהם, ישנו מעבר בין "כהוציאים" לשון רבים, לבין "ויאמר" לשון יחיד. ומכיון שבפרשה זו לא נזכר כלל דיבור של ה', חייבים להסביר שהמדבר הוא אחד מן האנשים – המלאכים. וכך גם תשובתו של לוט, פונה אליהם ביחיד וברבים:

וַיֹּאמֶר לוֹט אֲלֵהֶם אַל נָא אֲדֹנָי:¹² הֲנֵה נָא מֵצָא עֲבָדְךָ חֵן בְּעֵינֶיךָ וְתַגְדֵּל חֶסֶדְךָ אֲשֶׁר עָשִׂיתָ עִמָּדִי לְהַחֲיוֹת אֶת נַפְשִׁי...

לוט פונה אל שניהם: "אלהם", "אדוני", אך בקשת ההצלה היא בלשון יחיד: "חן בעיניך" ו"תגדל חסדך"!

וַיֹּאמֶר אֵלָיו הֲנֵה נְשֹׂאתִי פָנֶיךָ גַם לְדַבֵּר הַזֶּה לְבִלְתִּי הַפְּכִי אֶת הָעִיר אֲשֶׁר דִּבַּרְתָּ: מֵהָר הַמַּלְטָה שָׁמָּה כִּי לֹא אוֹכַל לַעֲשׂוֹת דָּבָר עַד בְּאֶךָ שָׁמָּה עַל כֵּן קָרָא שֵׁם הָעִיר צוֹעֵר:

האיש – המלאך חושף בפני לוט את מגבלותיו: "לא אוכל לעשות דבר עד בואך שמה". רק משנמלט לוט והגיע למקום מבטחים מתחדשת ההפיכה. זו מתוארת כמעשה ה':

הַשֶּׁמֶשׁ יָצָא עַל הָאָרֶץ וְלוֹט בָּא צַעֲרָה: וְהָהָר הַמָּטִיר עַל סְדֹם וְעַל עַמְרָה גְּפְרִית וְאִשׁ מֵאֵת ה' מִן הַשָּׁמַיִם: וַיַּהֲפֹךְ אֶת הָעָרִים הָאֵלֶּה...

⁹ בראשית יט א - לח

¹⁰ לפי רש"י, בפירוש ראשון, כשהיתה שכינה עמהם נקראו אנשים, ואילו אצל לוט לא היתה שכינה עמהם, ולכן נקראו מלאכים.

¹¹ רש"י, בפירוש שני לפסוק זה, על פי חז"ל.

¹² הראשונים פירושו כלשון חול, פניה ברבים אל שני המלאכים. ואילו אצל חז"ל נמצא גם מאמר הפוך, שהפניה היא בלשון של קודש, ושם אדנות מכוון כלפי שמיא. (שבועות ל"ה שם)

לוט לא זכה להתגלות של דבר ה' כזו של אברהם, אלא רק להתגלות על ידי מלאכים. המלאכים הופיעו כבני אדם מוחשיים וניהלו את כל המערכה בתוך העיר. ההפיכה עצמה אינה יכולה להיות ולהראות כמעשה אדם, ולכן היא מתוארת כפעולה ישירה של ה'. עתה, משנעלמו האנשים-מלאכים והופיע ה' בהדר גאון, חוזר הכתוב אל אברהם ואל הלשון של התגלות ה' לפני אברהם:

וַיִּשְׁכַּם אַבְרָהָם בְּבֹקֶר אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר עָמַד שָׁם אֶת פְּנֵי ה':

מנקודת ההשקפה האברהמית מתואר בקצרה שוב סיפור ההפיכה:

וַיִּשְׁקֹף עַל פְּנֵי סְדֹם וְעַמֹּרָה וְעַל כָּל פְּנֵי אֶרֶץ הַכְּכַר וַיֵּרָא וְהִנֵּה עָלָה קִיטָר הָאֶרֶץ כְּקִיטָר הַכְּבָשָׁן: וַיְהִי בַשָּׁחַת אֱלֹהִים אֶת עַרְי הַכְּכַר וַיִּזְכַּר אֱלֹהִים אֶת אַבְרָהָם וַיִּשְׁלַח אֶת לוֹט מִתּוֹךְ הַהִפְכָּה בְּהִפְךָ אֶת הָעָרִים אֲשֶׁר יָשָׁב בָּהֶן לוֹט:

מי שהחריב את סדום והציל את לוט, מנקודת ההשקפה האברהמית הוא "א-להים". לא ה' שהתגלה אליו. האנשים המוחשיים שפגש, והמשיכו ממנו לסדום, היו "מלאכי א-להים" שתפקידם היה לחולל את הפיכת סדום ואת הצלתו של לוט.

מן הקריאה המדויקת בלשון הכתוב עולה, שיש לפחות שני ממדים של התגלות א-להית לפני האדם. קיים ממד מוחשי, נראה לעין, שבו מופיעים שליחי מטעם ה' להביא את דברו אל בני האדם. אלו עשויים להיות נביאים, או "מלאכים" – במובן של שליחים, מסוגים שונים. זה יכול להיות מחנה צבאי כדוגמת זה שנראה ליעקב במחניים, סנה בוער באש שנראה למשה במדבר, או הר בוער באש, ענן וערפל, שנגלה לבני ישראל בהר סיני. רובד שני, עמוק ומשמעותי יותר של התגלות, מתרחש בקרבו של האדם פנימה. ברובד הזה, שומע ה' את קול ה' קורא אליו ומדבר אליו. אברהם זכה להתגלות הגבוהה יותר, ואילו לוט הסתפק בהתגלות הנמוכה, המוחשית, הכמו-אנושית.

גם בעולם שאין בו נבואה במובן המקראי הפשוט, קיימת התגלות כפולה שכזאת. יש שה' שולח שליחים בשר-ודם להדריך את האדם ולהנחותו. לעתים זה חכם ומורה, לעתים התרחשויות במציאות שגורמות לאדם להתעורר לעשייה או להמנע ממנה. ויש ממד אחר, שהאדם בקרבו חש את דבר ה' הקורא אליו. בדרך כלל, כפי שהדבר מתואר בסיפור אברהם אבינו ובמקומות רבים בתורה ובנ"ך, קיימת מידה של חפיפה בזמן ובמקום בין שני מישורי התגלות. עם ההתרחשות המוחשית המעוררת אצל האדם תשומת לב, תכונה והכרה מחודשת, מופיעה – אצל מי שזוכה לכך – גם ה"אובנתא דליבא", ההשגה הרוחנית המבטאת את דבר ה' הנשמע אליו מתוך ההתרחשות המציאותית – מוחשית שבה הוא נתון.¹³ אשרי מי שהסיר את ערלת לבבו ואזניו כרויות לשמוע את קול ה' המדבר אליו.

¹³ ראו צבי וולפסון "אלוהי ההתגלות במשנתו של פילון ושוליו המאוחרים", בקובץ "המחשבה היהודית בימי הביניים מסות ומחקרים". עמ' 20 – 37.